

ДОЛЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА.

В діях світового письменства маємо чимало прикладів гіркої долі щонайвизначніших творів, але такої сумної долі, яка припала творам нашого найбільшого мистця слова - Шевченка, історія світової літератури не знає. Довгі десятиріччя Україна була цілком позбавлена щонайкращих його творів, а багато з того, що було доступне читачам, доходило до них в ряди-годи і то часто-густо в понівеченому, спотвореному вигляді. Доля Шевченкових творів - це доля його самого, це доля нашої батьківщини, "нашої - не - своєї землі". У поневоленій сусідами Україні билося в кайданах і його віще слово. Надто воно небезпечно було нашим ворогам, щоб вони могли дозволити йому луна-ти на весь голос. Довго "карався і мучився" безсмертний Тарас за свої вогненні поезії, і за життя свого не зудилося йому побачити хоч трохи повної, необскубаной царською цензурою збірки своїх патрістичних творів. Тільки вже геть по Шевченковій смерті за кордо-ном появляються друком більше-менше повні видання його поезій, а Велика Україна мало не пів століття мусіла чекати на повного "Коб-заря".

Наєсливіший щодо цього виняток творила тільки невеличка частина української землі, що була під Австрією, але як тільки запанувала в Галичині Польща, тут теж розпочалася напінка на творчість "спів-ця Гайдамаччини". Оттак доля України тісно сплелася з долею її ві-шого Співця.

Доля Шевченкових творів на Наддніпрянщині.

Нічого вже і казати, яка сумна доля судилася вогненному Шевчен-ковому слову на його рідній батьківщині, що стогнала під чоботом російського царату. Придивившись докладніше історії видань Шевчен-кових творів у межах колишньої "Єдиної-неділимої", побачимо навів, як довго й тяжко мусіло воно пробивати собі усипаний колючим тер-ном шлях, щоб дійти до своїх земляків. Та це й не дивно. Адже ж мале всі Шевченкові твори перейняті таким бойовим національним ду-хом, такою ненавистю до гнобителів України, такою жагою визволення рідного краю з чужої кормиги, як ні один український твір перед ним і після нього.

Царський уряд мав причини боятися впливу вогненного слова українського трибуна і докладав усіх зусиль, щоб якомога більше зні-вечити цей вплив. Тому не могло бути й мови про допущення цензурою всіх без винятку Шевченкових поезій.

А що навіть ті, що їх вона пускала у скаліченому вигляді, справляли незвичайний вплив на українців, будячи серед них приспа-ну національну свідомість, то нелегко було добитися дозволу й на такого обскубаного "Кобзаря".

І от від видання до видання минали довгі роки, а зокрема пиль-нувала цензура, щоб Шевченкові поезії не пішли у широкі народні верстви. Тому не дозволяла вона ані дешевих видань цілого "Кобзаря", ані видань окремих Шевченкових творів.

Цензурні утиски почалися вже від першого видання "Кобзаря", що вийшов у 1840 р. Була це невеличка книжечка, що містила всього-на-всього вісім творів: "Думи мої, думи мої" /Заспів до "Кобзаря"/, Перебендя, Катерина, Тополя, Думка /"На що мені чорні брови"/, До Основ"яненка, Іван Підкова й Тарасова ніч. І всі вони були сильно проріджені цензорським олівцем. З посланія до Основ"яненка зникло яких двадцять рядків, де Шевченко, вболіваючи за минулою волею й малюючи Україну, як сироту, що плаче обідрана понад Дніпром, зве-тається до москалів із словами: "Смійся, лютий враже, та не дуже, бо все гине!" Особливо дісталосся "Тарасовій ночі", в якій скресле-но 25 рядків, що оспівували колишню славу України, протиставляючи її сумній теперішності під пануванням "поганців". Навіть "Катерини" не пожалів цензор, викнувши кількадесят рядків - згадки про лихо, заподіяне Катерині москалем, що жартуючи її кинув, заклик до дівчат,

щоб панувалися і стереглися москалів та ціле закінчення 3-го розділу про байстрят і початок 4-го. В змальованому тут зимовому краєвиді добачив цензор натяк на поневолення України.

І дальші Шевченкові твори, що виходили після Кобзаря, зазнавали цензурних ножиць. "Гайдамаків" /1841 р./ - скаржився поет - "насилу випустив цензурний комітет: "возмутительно" та й годі! Насилу якось я їх упевнив, що я не бунтівник". У поемі "Тризна" /1844/ цензура повикидала всі слова про волю, народних тиранів і катів /разом 38 рядків/.

А незабаром Шевченкові довелося тяжко терпіти за свої вільнодумні твори. Арештований у зв'язку з приналежністю до Кирило-методіївського братства /1847/, був він засланий в Сибір на тяжку солдатську службу без права писати і малювати. Видані друком перед арештуванням твори Шевченка уважно перечитав один із його катів, - генерал Дубельт, що був заступником Начальника жандармів. В наслідок цього перегляду були вони заборонені, як наскрізь бунтівничі, - протиурядові та противосійські. Уряд наказав скрізь їх розшукувати, відбирати і нищити. Цензорів, що дозволили їх друкувати, покарано суворою доганюю. Про Шевченка і його твори не вільно було і згадувати у пресі. Яке страшне було тоді ім'я Шевченкове, свідчить переполох, викликаний віршем якогось Михайла Шевченка, що його понало до Одеської цензури. Злякавшись небезпечного прізвища, цензура не тільки заборонила невинний, зрештою, вірш, доглянувши в ньому бознащо, але ще й поквапилася якетій донести про цю подію 3-му відділові. Але 3-ій відділ повідомив, що Михайло Шевченко йому незнаний, а заборона торкається тільки Тараса Шевченка.

Варто навести висновки Дубельтового перегляду Шевченкової друкованої творчості, бо його оцінка лягла в основу жорстокого присуду, а крім того нею кермувалася цензура і пізніше, коли їй доводилося рішати про дозвіл того чи іншого твору будити Україну. Стож, перейшовши один твір за одним і скрізь повдмітавши небезпечні для російського панування місця, Дубельт доходить наприкінці до такого загального вислідку: Шевченко, мовляв, "безперестанку скаржиться на страждання України в її теперішньому становищі, бажає викликати ненависть до панування росіян і, згадуючи про колишню волю, про подвиги і славу козаків, картає сучасне покоління за байдужність". Це саме читаємо і в присуді, де підкреслювалося, що "Шевченко складав вірші українською мовою найбільш бунтарського змісту. В них він то висловлював плач про нібито поневолення і бідування України, то гукав про славу гетьманської управи і колишню волю козацтва, то з неймовірним зухвальством виливав наклепи і жовч на себ, до яких він повинен був почувати побожну пошану" /себто на царя і цариці/. І далі: "твори Шевченка могли викликати в українців думки про можливість існувати окремо" /від Росії/.

Нічого й казати, який переляк викликали на Україні засудження Шевченка та урядова нагінка на його твори. Тоді багато його писань - і листів і ще більше його нецензурних поезій, які ходили по руках у численних відписах понищено. Зноситися з Шевченком також було не вільно і тим, хто листувався зі засланим поетом, загрожувала сувора кара. Тож не дивно, що Шевченко з кожним роком свого заслання чим раз більше був позбавлений усяких зв'язків із рідним краєм і гірко нарікав на чужині на свою самотність, на забуття про нього земляків. Десять років тяглася тяжка Шевченкова неволя, та навіть уже й по повероті зі заслання ім'я його було небезпечне. Друкуючи в 1857 р. в своїх "Записках о Юаной Руси" Шевченкову поему "Надмійка", Куліш, з огляду на цензуру, не міг іще назвати прізвища її автора: "Згодом, коли Шевченко, діставши вже змогу вільно жити та працювати, заходився

коло нового видання своїх творів, цензура робила йому нечувані перепони й труднощі. Ще в квітні 1858 р. почав Шевченко робити заходи про видання своїх творів під наг. "Поезія", том I-й, але тільки наприкінці 1859 р. дістав дозвіл з умовою друкувати під старим наголовком "Кобзар". З огляду на колишню заборону цензура ніяк не могла зважитись на дозвіл, і справа хогила з одної установи до другої — з Цензурного Комітету до Головного Управління в справах друку, далі аж до 3-го відділу, що судив поета, потім знову до Головного Управління та до Комітету. І скрізь ті чи інші цензори пропонували різні скорочення та вилучення. Кінець-кінцем Шевченко дістав довгожданий дозвіл. Він писав про це 26 листопада 1859 р. своєму видавцеві П. Симиренкові: "Сьогодні отримав я з Цензурного Комітету свої твори, які сильно потерпіли від довгочасних мук", а в листі до другого приятеля — Хропаля того самого дня так скаржився: "Цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи, та так проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки". До цензури подав Шевченко, крім першого видання Кобзаря і Гайдамаків, ще кілька нових речей: "Наймичку", пролог до "Івана Гуса", "Невольника" й "Псалми Давидові". Цензура, крім пропусків, зроблених у перших виданнях, скреслила більшу частину "Заспіву"/"Думи мої, думи мої"/, не вважаючи на те, що був він друкований у Кобзарі 1840 р., вступ до "Гайдамаків", а "Гус" й "Невольника" не дозволила. Багато теж було мороки із Псалмами, які ні за що не хотіла пускати синодальна цензура.

А тим часом за кордоном, у Липську, появилася в 1859 р. збірка Шевченкових творів, що не могли побачити світу в Росії, — Кавказ, Холодний Яр, Заповіт, За думою дума роєм вилітає, Послання до земляків /"І живим і мертвим"/ — укупі з недозволеними творами Пушкіна — під наг. "Новіє стихотворенія Пушкіна и Шевченки"/Так!/. Це було перше закордонне видання Шевченкових творів.

Зже по виході "Кобзаря" 1860 р. появляється низка поезій Шевченка по збірниках /"Хата" Куліша/ та часописах. Ще більше появилось Шевченкових творів у журналі "Основа", що виходив у Петербурзі в 1861—63 рр. Тут уперше, крім багатьох поезій, що мали спільний наголовок "Кобзар", появилось листи Шевченка до різних осіб та уривки з його "Денника", правде, з численними пропусками з огляду на цензуру. Чимало Шевченкових творів виходило окремими книжечками /так зв. "метеликами"/ для розповсюдження серед народу. Та від 1863 р. цензура, кермуючися таємним обіжником міністра внутрішніх справ Залуєва про заборону українських популярних видань, признає чених для дітей і народу, не пускає таких метеликів.

А зтім уже в 1861 р. російська адміністрація вороже поставилася до "Букваря" Шевченка. Українська Громада у Петербурзі надіслала 3000 прим. "Букваря" Київському Митрополитові для розповсюдження по народних школах. Митрополит запитав Синод, що робити з дарунком до народних школах. Начальника Гандармів, той до Міністра Освіти. Міністер передав справу до Головного Управління в справах друку. Головне Управління ухвалило: "просити Київського Митрополита відмовитися від прийняття і роздачі букваря, щоб не потурати розповсюдженню наріччя, яке роз'єднує два племена".

Легше пішла справа з 4-им виданням "Кобзаря" в 1867 р. за редакцією відомого українського історика М. Костомарова. Згідно з дішнім ліберальним законом, книжку, що мала понад 10 аркушів і, значить, була доступна тільки вузькому колу заможніших людей, можна було випускати без попередньої цензури. Цим і скористувався видавець Кожанчиков, видрукувавши "Кобзаря" без цензурного дозволу. Проте цензура не дала за виграну й розпочала "справу про безцензурну книгу "Кобзар" Т. Г. Шевченка". Видрукована вже книга помяла до цензури, що викреслила 67 рядків. І тільки коли Кожанчиковикидає "небезпечні" місця /в "Посланні" й "Іржавці"/, цензура дозволила запустити "Кобзар" з друкарні.

"Кобзар" у редакції Костомарова мав велику вагу для українського читача, бо тут уперше появилася аж 77 досі невідомих поезій Шевченка. Та йшли роки і треба було думати про нове видання. Київська Українська Громада, що придбала від Шевченкових спадкоємців право на видання, пішла за радою Хв.Вовка друкувати "Кобзар" за кордоном у двох томах: в одному зібрати твори, які не стрінули б заборони з боку цензури, а в другому — речі рішуче нецензурні. Редакцію доручено Хв.Вовкові й Ол.Гусову, який виїхав до Праги, де й видрукував у 1875-76 рр. згадані два томи в друкарні Грегга. Видавці, щоб забезпечитися від цензурних приціпок, попросили київського цензора Пузиревського переглянути Шевченкові твори перед друком та зазначити, котрі з них можуть викликати заборону. Пузиревський за невелику плату це й зробив. Крім того використали видавці знайомість із відомим російським поетом Полонським, що служив за цензора в Петербурзі, — і він теж зробив такий перегляд. Загалом видавці пильнували, щоб 1-й том перейшов крізь голчану дірку цензури, і все, що пахло нелегальщиною, відносили до другого тому. 1-й том правького "Кобзаря" появилася в кінці 1875 р. Цензура його дозволила / 19/1. 1876/, а 2-ий том заборонила / 20.XII.1876/.

Поява правького "Кобзаря" була саме на часі, бо вже в травні 1876 р. вийшов царський указ про заборону українського слова в Росії. Указ цей тяжким молотом спав на українську літературу, майже цілком припинивши її розвиток у межах російської держави. На знак протесту проти указу 1876 р. видав Хв.Вовк у Женеві в 1878 р. невеличку збірку найреволюційніших поезій Шевченка /Кобзар, ч.1., — дальші частини не появилася/, для поширення на Україні. Щоб приспати чуйність цензури, цю маленьку книжечку друковану на тонісінькому папері /бібулі/, загортели в обгортку відомої французької фабрики паперців "Абаді" і висилали так на Україну, поки на митниці не заувважили цієї контрабанди. Крім того цей Кобзар перевозили через кордон у кишенях, або при допомозі пакарів. Після вбивства царя Олександра II /1881/ в Росії настала страшна реакція, яка тяглася аж до 1900-их років. Вона ще більше погіршила становище українського слова, прибитого указом 1876 р. Українська літературна продукція майже припинилася, а заразом щораз тяжче було добути дозвіл на видання Шевченкових творів. Цензура тепер ще гірше лютувала, як давніше, не пропускаючи цілком, або без малю нівечачи те, що вже перед тим було друковане. Про хоч трохи путяче видання "Кобзаря" в Росії нічого було й думати, і от українська еміграція, згуртована у Женеві коло Драгоманова, задумала видати тут повний збірник Шевченкових поезій. Київська Українська Громада обіцяла фінансувати це видання. На жаль Громада швидко охолола до цієї справи, побюючись, що женецьке видання буде перешкодою для легального видання на Україні. А знов женецький гурток, що займався справою, не міг сам довести видання до кінця й воно не пішло далі двох невеличких томиків. Уже згодом, у 1890 р. випустив Драгоманів, замість повного Кобзаря, тільки вибір із нього під наг. "Поезії Шевченка, заборонені в Росії". А тимчасом у Росії цензура справляла свої огидні герці над полум'яним Шевченковим словом, силкуючися за всяку ціну не допустити його до українського читача. Протягом 80-их і 90-их рр. в межах Росії вийшло тільки 6 видань Кобзаря, по три на кожне десятиріччя. І кожне видання треба було здобувати з великими труднощами, з зубів цензури, яка щороку вимагала великих скорочень навіть у тих творах, що були вже не раз друковані. Особливо тяжко було здобути дозвіл на дешеве видання. Дозволивши раз таке видання, во вийшло в 1894 р. у невеличкому накладі /4.000 пр./, цензура ніяк не хотіла дати дозвіл на передрук його в новому незміненому вигляді. Цілий рік не давала вона ніякої відповіді видавцеві, а тимчасом пильно переглядала поданий до передруку примірник. Цензор, якому було доручено такий перегляд, виготовив цілу

доповідь /опублікована вона вже за наших часів/. Отож, висловивши свій жаль, що попередні цензори не звертали належної уваги на "небезпечний зміст" цілої низки творів Шевченка, де "він отверто виступає в ролі сина-обвинувача загиблої, замученої України", цензор завважує: "після того, як десятки тисяч приміоників Кобзаря встигли вже дістатися до української читацької публіки, було б, розуміється, не зовсім зручно поставитися тепер із належною суворістю до всіх творів розбираного збірника, тим більше, що ім'я Шевченка стало надто відомим далеко за межами імперії. Але всьому є міра. Культуром знаменитого письменника неможливо прикривати злобні виступи, що явно зневажать честь Росії, не можна нарешті дозволяти кому би то не було зухвало заявляти в друку, що настане час, коли Україна встане, оживе". І цензор домагався вилучення цілої низки уступів "з яскравим і вартим догани шкідливим забарвленням", додаючи вкінці, що "за найпереконливіший мотив кінечної потреби вилучення зазначених уступів може служити головним чином незвичайна дешевість /35 коп./ і швидке поширення поданого тепер на розгляд збірника поезій Т. Шевченка, бо ледве чи родиться сприяти широкому розповсюдженню Кобзаря в первісному його вигляді". Цензурний Комітет погодився з думкою цензора. "Вже саме швидке поширення дешевого видання "Кобзаря", яке розійшлося за два роки, при розмірно обмеженому крузі читачів українських творів, говорить, на думку Комітету, - за те, що ідеї Шевченка про вільну Україну, про її пригноблення сприймаються". Головне Управління в справах друку приєдналося до становища Комітету. Видавець мусів удатися зі широко умотивованою скаргою до Міністра Внутрішніх Справ /ЗІ. XII. 97/, щоб добитися нарешті права передрукувати "Кобзар" у такому вигляді, як його вже була дозволила цензура давніше /очевидно теж відповідно почистивши/.

Ще тяжча була справа з окремими виданнями поодиноких творів Шевченка. Так, у 1885 р. київська цензура не дозволила окремого видання "Катерина", бо, мовляв, уся ця поема перейнята неприхильністю до "москалів" і "Московщини", її поширювання на Україні між простим народом сприятиме лише підтриманню племінного антигонізму". В 1887 р. петербурзька цензура пустила вже цю поему, але викреслила з неї початок, бо в ньому, мовляв, "висловлюється неприхильне почуття до всього російського". В 1891 р. "Катерина" знову звернула на себе увагу цензури, бо "оповідання такого роду псуєть поняття про моральність". Тоді ж також заборонено й поему "Іван Підкова", бо "вона вся перейнята жалем про втрачену Україною незалежність та може викликати в народних масах дуже небезпечні спогади". В 1891 та 1893 рр. не дозволено видати окремої поеми "Гайдамаки", при чому в 1893 р. ухвалено взагалі й надалі не допускати окремих видань цієї поеми, призначених для поширення серед народу. "Хоча - заявляв цензор - поема ця й малює криваву боротьбу козаків із поляками в далекому минулому, але в ній трапляється дуже багато патріотичних вигуків про нещасливу долю України, які мимоволі примусять задуматися читача", тому "пускати її окремою дешевою брошурою незручно й неможливо". Згодом цензор не дозволила видання "Невольника" й невеличку збірку інших історичних поем /Іван Підкова, Тарасова Ніч, Гамалія, Чернець, тощо/ бо вони мають українофільський тенденційний характер та призначені для широкого розповсюдження серед простого малоросійського народу". "Княжну" заборонено тому, що вона і в теперішньому часі може викликати неприхильність простого народу до дворянства.

Таких фактів було безліч і годі тут їх перерахувати. І наданих досить для з'ясування ворожого ставлення царату до Шевченкової творчості. Нічого й казати про те, що цензура не дозволила спроваджувати Шевченкові твори, видані за кордоном. Тільки рідко коли і в дуже обмеженій кількості могли вони нелегальним шляхом дістатися на Україну. Але й невелике число їх, діставшись в Росію, робили свою службу - заборонені царським урядом твори списувалися і в численних копіях поширювалися серед української

інтелігенції. І тільки революція 1905 р., струснувши царятом, відкрила на якийсь час широку дорогу вільному слову Шевченка на Наддніпрянщині. В 1907. і 1908 р. виходять у Петербурзі повні видання Кобзаря за ред. В. Доманицького. Це була велика подія в страдницькій історії українського письменства під царським обухом. Адже ж це вперше на наддніпрянщині широким потоком полинуло в народ вільне Шевченкове слово, неспотворене царською цензурою. Адже ж, як-ні-як, пішло тоді в маси 35.000 прим. повного "Кобзаря", з якого тисячі українців уперше пізнали в усій красі і силі могутню поезію великого Тараса. Але скоро лише протурочили громи першої революції, царська реакція знову підняла голову і наступне видання повного "Кобзаря" відчуло на собі тяжку лапу цензури. Третє повне видання 1910 р. підлягло вже конфіскації. З 10.000 примірників урятовано мало що, а з решти після судового присуду довелось вирізати коло 7 аркушів друку, а ще тому потерпіли й такі поезії, що свого часу вже передли були в цензурованих "Кобзарях". Понівечено твори: "Сон", "Великий льох", "Кавказ", "Холодний Яр", "Царі", "Косодивий", "Неодіти", "Марія", "Молитва", "Гимн черничий", "Саул" і т.д., разом 21 творів.

Рівночасно підлягли конфіскації повні видання 1907-1908 рр., а їх видавці потягнені до судової відповідальності. До революції 1917 р. вишло ще кілька видань "Кобзаря", але вже з цензурними пропусками, та й то царська адміністрація намагалася їх задержувати, як от наприклад, видання "Криниці" 1914 р.

Та ось у 1917 р. на руїнах царської імперії відродилася Українська Держава, а заразом вишла на волю й Шевченкова муза. Нестримним потоком розлилися по всій Україні численні видання й повного "Кобзаря" й окремих поезій або їх збірок. У 1917-1918 рр. число накладів Шевченкових творів досягло 52.500 примірників. У 57 виданнях, себто пересічно на рік коло 300.000 примірників. Большевицька навала припиняє цей розмах. З наступом на Україну большевицьких орд кількість накладів і видань стрімголов падає. Протягом 6 років збройної боротьби з російською червоною навалою й селянських повстань /1919-1924/ вишло всього 21 видання в 155.000 прим., себто пересічно коло 36.000 на рік. Протягом дальших шести років /1925-1930/ кількість видань, а надто їх наклад на Советській Україні значно піднімається в зв'язку з так зв. українізацією. За цей час вишло вже 74 видання в кількості коло 1 1/2 мільона примірників, себто пересічно 250 тисяч на рік. Спадок українізаційного курсу і посилення русифікації на Советській Україні сильно відбився й на Шевченківських видавництвах. Протягом 1931-38 рр. вишло всього 29 видань у близько 1.200.000 прим., себто пересічно коло 150.000 прим. на рік. І тільки звілейний 1939 рік - 15-ліття з дня народження пророка України - приніс знову значну підвишку накладів: 14 видань у близько 570.000 примірників. В 1940 р. - у століття першого "Кобзаря" - появилася 7 видань у 85.000 прим. Цифри безперечно великі, але далеко нижчі, ніж цього можна було б вимагати від "самостійної української республіки". Як бачимо, за національної української влади самі приватні видавництва, без державної допомоги, спромоглися на далеко більші наклади. Особливо мізерними виглядають на Советській Україні наклади Шевченкових творів у порівнянні з накладом комуністичної макулатури, що виходила величезними тиражами. Крім того вражає незначне число дрібних, брошуркових видань, - "метеликів", - призначених для розповсюдження в найширших народних верствах. Не багато їх було та й невеликі їх наклади вони мали, часом смішно малі - три до десяти тисяч, - і тільки деякі з них виходили значнішими накладами. Переважали "Кобзарі" або загалом збірні грубі видання, що розходилися головню по бібліотеках, а не в широким масах народу. Зокрема не пускали большевики в народ окремих видань тих

Шевченкових творів, які видавалися їм надто націоналістичними. Тому на Советській Україні не бачимо окремих видань ні Послани до земляків, ні Послання до Основ'яненка, ні Гамалії, Іржавця, Розритої Могили, Великого Льоху і т.д. Їх міг прочитати широкий читач хіба тільки в Кобзарях. Окремо виходили головно революційні поезії Шевченка та й то не так уже часто. Так само до всякого роду "вибраних творів", призначених для дітей, школи і взагалом для масового вжитку, не пускала большевицька цензура творів із яскраво самостійницькою, протиросійською настановою, а якщо й містила їх, то відповідно спрещувавши. Крім того, щоб якомога більше унеквідлити вплив національних думок Шевченка, большевицькі редактори супроводили їх відповідними коментарями та поясненнями, де намагалися сплюгавити минуле України, її великих героїв та славні події. Гетьмани - Хмельницький та інші, то, мовляв, пани-гнобителі народу, великі поміщики, що дбали лише за себе та грали в дудку Польщі, це "зрадники Росії й України" - /Дорошенко, Мазепа, Гордієнко і т.д./. Так само відсуджували вони від усякої честі й заслуг також українських діячів, Шевченкових товаришів і приятелів. Куліш, Костомаров та інші це, мовляв, дороги народу, буржуї, Шевченко зовсім нібито з ними не приятелював і нічого їм не завдячує. Зате силоміць накидалося Шевченкові в приятелі різних російських "демократів-революціонерів", особливо Добролюбова й Чернишевського. Зв'язки Шевченка з росіянами, з російською літературою, його писання російською мовою роздумували большевицькі редактори понад усяку міру. Послухай їх, то Шевченко приятель москалів, ба навіть жидів, мало що не російський письменник, а ніяк не український патріот. Всі ж ті видання Шевченкових творів, в укладі і поясненнях яких большевицька цензура деглянула українські "націоналістичні" тенденції, безпощадно нищилося, а їх видавці й редактори опинялися на засланні. Так зникли в Україні такі Шевченкознавці, як С.Сфремов, М.Новицький, Ол.Дорошкевич та інші, а їх видання або вилучені з ужитку, або взагалі не побачили світу, як от третомове видання Шевченкових творів, що його зладив у 1933 р. Ол.Дорошкевич. Та навіть ті видання, що виходили за редакцією чи під фірмою різних большевицьких діячів, підпали конфіскації, якщо ці люди опинялися в лавах "ворогів народу", як от видання А.Річицького, В.Коряка, Затонського, Хвилі, Шабльовського й інших. Тому й не дійшло до кінця ні одне з розпочатих Академією Наук у Києві збірних видань творів Шевченка. Видав С.Сфремов два томи, його зліквідували, а видання припинилося. Видали знов Хвиля, Затонський і Шабльовський два томи /1935-1937/ і, хоч яке це видання було антинаціоналістичне та гуррабольшевицьке, проте з ліквідацією його редакторів воно припинилося.

II.

Шевченкові твори в Західній Україні.

Переходячи до західно-українських земель, мусимо зазначити, що Шевченкові твори появляються тут у друку вже геть по Шевченковій смерті. Спочатку в Галичині, спершу по часописах, передусім у Львівському польському літературному часописі "Львівський літературний" 1861 р.: кілька передруків із Кобзаря 1840 р., з "Основи" та два ще ніде недруковані твори - "Полягам" /"Ще як були ми козаками" / і "Суботів" /, а від 1862 р. і по українських /"Вечерниці", "Слово", "Мета", "Правда" /, де теж, крім передруків, опубліковано трохи невідомих речей, надісланих із Східної України. Окремі видання розпочинає в Галичині вперше видана поема "Сон" /1865 р., заходом К. Климковича/. Треба піднести, що саме Галичині належить честь першого повного видання Шевченкових творів, за яке взялася свідомо народовецька молоддь під проводом Ол.Барвінського, Гн.Романського і Гр.Боднара. Протягом 1866-1869 рр. випускали вони зшиток за зшитком Шевченкові поезії, користаючи

з різних копій, що ходили по руках, та з "Кобзаря" Кожанчикова. Потім ці випуски вийшли в двох томах, під наголовком "Поезії", накладом П. Сущкевича, з датою: Львів 1857 р. Але Сущкевич тільки фірмував видання перед владою.

Видання це не мало наукового характеру, бо молоді редактори ще були недосвідчені і без усякої критики терпали з принагідних джерел. Проте в воно виявом гарячого українського патріотизму галицької молоді та справжнього пієтизму її до особи й писань співця української волі. З цього видання галицька і буковинська молодь вперше познала Шевченка на весь зріст. В історії українського відродження в Галичині "Поезії", видані заходом О. Барвінського й товаришів, відіграли величезну роль, усвідомивши ціле покоління й відхиливши його від рутенського москвофільства.

Довгі роки потім не появлялося в Галичині ніяке окреме видання Шевченкових творів, якщо не рахувати кількох відбиток із правського Кобзаря 1876, що вийшли коштом т-ва "Січ" у Відні. Галичина годувалася тільки передруками деяких поезій, часто-густо тільки уривків, по часописах, календарях та читанках. Інтелігенція користувалася головно правським виданням, рідко творами, спроваджуваними з Наддніпрянщини. І тільки аж у 1883 р. накладом вид-ва "Діло" вийшов невеличкий випуск "Кобзаря", фірмований В. Чагірним, у кількості 1.000 примірників. Дальші випуски не появилися. В 1883 і 1885 рр. вийшли два випуски "Поезій" накладом редакції "Зорі", теж у 1.000 прим. В 1895 р. знов у двох випусках вибір поезій із "Кобзаря" для народу, накладом "Просвіти". В 1898 р. вибір для молоді, накладом Укр. Педагогічного Т-ва, яке від 1891 р. випустило й кілька малих "Кобзариків" для дітей. Але всі ці видання не давали повного образу про Шевченкову творчість, бо поминали його найвизначніші твори, а інші пильно проціджували, щоб не вразити заскоружлої моральності тодішнього галицького громадянства та не дражити поляків. Це була своєрідна цензура, ще гірша, ніж царська. Тільки в 1895 р. появляється в Галичині нове повне видання Шевченка накладом Наукового Т-ва ім. Шевченка за редакцією Ом. Огоновського і при співучасті наддніпрянських знавців-В. Антоновича та О. Кониського. Згодом накладом Т-ва "Просвіта" виходять у 1903 р. "Поезії" за ред. Романчука, який пару років пізніше видає /теж накладом "Просвіти"/ "Твори" Шевченка в двох томах /вид. 1-1907 р., вид. 2-1912 р./ В 1908 р. виходить накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка "Кобзар" за ред. Ів. Франка. Таким чином Галичина кінець-кінцем надолужила занедбання давніших років і сплатила довг перед своїм великим пробудником. Зах. Укр. Народна Республіка існувала надто недовго й тому не встигла нічим значитися в історії видань Шевченкових творів. Загарбання Галичини Польшею фатально відбулося й на долі Шевченкового слова. Польська адміністрація без жалю конфіскувала всі давніше видані в Галичині Шевченкові твори, а також "Кобзарі", спроваджені з закордону /видання Оренштайна за ред. Б. Ленкого, або Кобзар за ред. Сімовича/. Аж до останнього часу в Польщі не могло появитися повне видання творів великого українського поета, призначене для масового поширення. Для вжитку шкільної молоді дозволила польська цензура тільки куці вибірки Шевченкових поезій, зладжені проф. В. Калиновичем /у 1937 і 1938 рр./ та й ці уривки сильно проціджувала.

Єдиним відрадним явищем було розпочате Українським Науковим Інститутом у Варшаві заходом його директора, заслуженого наддніпрянського діяча Ол. Лотоцького, та за редакцією відомого Шевченкознавця П. Зайцева й при участі багатьох наддніпрянських і галицьких учених-літературознавців "Повне видання творів" Т. Шевченка. Воно давало справді повне, пильно перевірене і численними коментарями та цілими додатковими розвідками пояснене зібрання Шевченкових творів. Треба було багато заходів, щоб польський уряд дав згоду на таке видання. І тільки тому, що воно не було розраховане на масового народного читача, вдалося

вибороти дозвіл. Але не зважаючи на це, галицька польська адміністрація не раз накладала свою лапу на випущені у цьому виданні поезії. На жаль через несподіваний вибух війни це цінне видання лишилося недокінченим: не появився 2-ий том поезій і великий життєпис Шевченка, зладжений П. Зайцевим. Зате популярне видання "Кобзаря", що почало виходити у Станиславові в 1934 р. за ред. Ів. Ставникого, не мало такого щастя. 1-ий том його постигла конфіскація, а видрукований 2-ий том цілком уже не появився. Ще гірше стояло справа з друком Шевченкових творів на Буковині і Закарпатській Україні. Буковина довго обмежувалася передруками окремих поезій по часописах, календарях та читанках. Тут можна відмітити тільки три окремі видання: невеличкий вибір уривків із поезій п.н. "Слова правди й науки", зладжений Ом. Поповичем у 1895 р., та трохи ширший вибір, виданий уже за румунської влади в 1926 р. під наг. "Маленький Кобзар" та в 1938 р. під наг. "Шевченко вчитель і пророк". Румунська цензура не дала змоги випустити повніших видань. Так само на Закарпатті тільки по визволенні його з-під малярського ярма могло появилися в друку вільне Шевченкове слово. Крім численних передруків по часописах, календарях та шкільних читанках виходять і тут два окремі видання - в 1925 р. вибір для дітей п.н. "Поезії", а в 1926 р. "Добірні думки", відбиткою з календаря "Просвіти". За малярщини Шевченкове слово було майже невідоме на Закарпатській Україні, тільки хіба пару віршиків зважувався друкувати о.А. Волошин у своїх читанках, та й то сильно їх перелицювавши, пор. напр. вірш "На великдень", поміщений у читанці 1913 р. п.н. "Сирота".

Заскеанська еміграція жилася виданнями галицькими та наддніпринськими, щедро передруковуючи окремі поезії у своїх часописах та календарях. Але й тут появився свій "Кобзар", виданий "Просвітою" в Вінніпегу в 1918 р., та низка окремих поезій фотодруком із ювілейної серії київського видавництва "Час".

Разом на Зах. Україні, головно у Галичині, появилася до вибуху останньої війни 81 видання у понад 350.000 примірників.

Оттак ми перешли цілу історію Шевченкових друків. Бачимо, що вона повна всяких перешкод, викликаних чужинською насилкою, а подекуди й нашою інертністю й невідомістю. Проте, не зважаючи на це, за сто років від появи першого Кобзаря в 1840 р. вишло як-ні-як понад 500 окремих видань Шевченкових творів у складі приблизно поверх 5 1/2 мільонів примірників. І хоч у сприятливіших умовах ця цифра була б куди вища, все ж мусимо признати, що вона величезна. Такої кількості не досягнула ніяка інша українська книжка. Це якимось чином свідчить про незвичайну силу Шевченкового слова в житті українського народу.

ВИДАВЕЦЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
Краків, вул. Зелена 26.
Львів, вул. Паркова 10.

HERAUSGEBER: UKRAINISCHER HAUPTAUSSCHUSS
Krakau, Grünstrasse 26.
Lemberg, Parkstrasse 10.